

dr Maria Zuba-Ciszewska¹

Katedra Polityki Gospodarczej i Bankowości
Instytut Ekonomii i Finansów
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Rola przemysłu spożywczego w gospodarce Polski²

WPROWADZENIE

Przedstawiciele ekonomii branży nie są zgodni³ co do tego, jak powinno się definiować branżę. Na gruncie teorii struktury branży A. Marshalla zakłada się, że w branży grupowane są przedsiębiorstwa wytwarzające te same produkty, o takich samych charakterystykach technicznych. Istotna jest więc strona podażowa gospodarki. Ale dobra mogą być w stosunku do siebie substytutami i jednakowe produkty mogą być wytwarzane przy użyciu różnych technologii. Koncepcje E.H. Chamberlina, J. Robinson, A. von Stackelberga, L. Abbotta, J.S. Baina czy M.E. Portera położyły akcent na stronę popytową gospodarki, bo zwrócono uwagę na potrzeby odbiorców (Gorynia, Jankowska, Maślak, 2000, s. 42). Branża to jeden z systemów gospodarczych, który składa się z przedsiębiorstw, między którymi są więzi realne i regulacyjne. Cała branża oddziałuje na swych uczestników przez swoje cechy. Są to cechy, które można przypisać przedsiębiorstwom, jak np. efektywność, rentowność oraz struktura – organizacja branży od konkurencji doskonałej po monopol, stopień koncentracji, cykl życia, istnienie grup strategicznych, bariery wejścia do i wyjścia z branży, istnienie stanu równowagi bądź nierównowagi na danym rynku branżowym (Jankowska, 2002, s. 238; Gorynia, 1995, s. 816). Podstawowe nurty badawcze z zakresu teorii branży obejmują teorię neoklasyczną, nurt szkoły austriackiej, teorie behawioralne, teorie menedżerskie, nową ekonomię instytucjonalną i ewolucyjną teorię branży. W teorii neoklasyczej podstawą jest model równowagi ogólnej odnoszący się do sytuacji rynku doskonałego. Głównym rdzeniem teorii wywodzących się ze szkoły austriackiej

¹ Adres korespondencyjny: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, tel. +48 81 445 34 33; e-mail: maria.zuba@kul.pl. ORCID: 0000-0002-5543-1620.

² Środki statutowe uczelni.

³ W literaturze polskiej nie ukształtowała się jednolita nazwa dyscypliny określanej w języku angielskim jako *theory of industry organization* lub *industrial economics* (por. Gorynia, 1995).

jest przekonanie o ciągłej zmienności układu gospodarczego, dlatego dużym zainteresowaniem cieszą się badania różnego typu procesów konkurencyjnych. Cechą wyróżniającą nurt behawioralny jest wizja przedsiębiorstwa składającego się z wielu jednostek o zróżnicowanych, przeciwstawnych celach, podejmujących decyzje w warunkach niepewności i cechujących się ograniczoną racjonalnością. W teoriach menedżerskich przedsiębiorstwo postrzegane jest jako koalicja różnych grup interesu o sprzecznych wzajemnie celach. Nowa ekonomia instytucjonalna obejmuje m.in. teorię kosztów transakcyjnych, teorię agencji, teorię praw własności. W ekonomii ewolucyjnej podstawy nawiązują do teorii J.A. Schumpetera, traktującej innowację jako główną siłę napędową procesów w branży (Gorynia, Jankowska, Maślak, 2000, s. 45–51).

Przemysł przetwórczy surowców rolniczych żywnościowych i nieżywnościowych, często nazywany przemysłem lub branżą spożywczą, ma cechy specyficzne. Jego przedmiotem są organizmy żywe lub ich części, które charakteryzują się nietrwałością, dużą podatnością na psucie, a cecha ta dotyczy także półproduktów i wyrobów gotowych, choć ich trwałość jest większa. Ze względu na rozproszenie terytorialne i rozdrobnienie wśród wielu gospodarstw rolnych produkcji surowców rolnych, istotne jest powiązanie rozmieszczenia przestrzennego zakładów przetwórczych z ich bazą surowcową. Surowce rolnicze i wyroby gotowe przemysłu spożywczego charakteryzują się też masowością (Urban, 2014, s. 46–47). Przemysł ten wyróżnia się wysokim ryzykiem działalności ze względu na wahania podaży surowców (wahania sezonowe i wieloletnie) oraz nietrwałość surowców i produktów, co wpływa m.in. na konieczność utrzymania wolnych mocy zdolności produkcyjnych. W sektorze tym istotne jest też ryzyko cenowe (Hamulczuk, 2014, s. 55). Omawiany dział przetwórstwa przemysłowego podlega też działaniu cykliczności zmian kondycji (Kijek, 2013, s. 164). Przemysł przetwórczy surowców rolnych w Polsce charakteryzuje się rozdrobnieniem. Istnienie dużej liczby małych zakładów, rozproszonych w terenie jest uwarunkowane historycznie, podobnie jak przewaga przetwórci na zachodzie kraju. W ostatnich latach daje się zauważyć zjawisko koncentracji przemysłu spożywczego. Dlatego, że silnie ujawnia się efekt skali, polegający na uzależnieniu kosztów produkcji i zysku od skali produkcji. Przetwórstwo żywności podąża tym samym za koncentracją w rolnictwie (Urban, 2014, s. 48). Zmienia się struktura podmiotowa przemysłu spożywczego w Polsce, w wyniku wejścia Polski do UE i postępującej globalizacji ekonomicznej. Trwa proces koncentracji i konsolidacji, którego przejawem są przejęcia polskich przedsiębiorstw przez zagranicznych i krajowych inwestorów, a także fuzje dokonujące się wśród polskich przedsiębiorstw (Krasiuk, 2008, s. 33). Obecnie szybki rozwój dużych sieci handlowych (często z kapitałem zagranicznym) zmienia układ sił w łańcuchu żywnościowym w kraju i powoduje, że słabnie dominująca pozycja firm przetwórczych (Chechelski, 2015, s. 56–57).

Przemysł spożywczy odgrywa ważną rolę w gospodarce narodowej i w zaspokajaniu potrzeb społeczeństwa. Znaczenie to ma wymiar nie tylko ekonomiczny

(tworzenie PKB, poprawa salda wymiany handlowej). Istotna jest funkcja społeczno-ekonomiczna przemysłu spożywczego zapewnia miejsca pracy, przyczynia się do kreowania zmian w jakości produkowanych surowców rolnych poprzez wyższe wymagania stawiane ich producentom, spełnia oczekiwania konsumentów, co do jakości i asortymentu produkowanej żywności, promuje polską żywność za granicą, łagodzi gwałtowne wzrosty cen skupu produktów rolnych (Mroczek, 2018, s. 35). Najistotniejsza zaś w tym jego rola to systematyczne dostarczanie na rynek produktów spożywczych w odpowiedniej ilości, jakości i asortymencie. W ten sposób przyczynia się do realizacji narodowego bezpieczeństwa żywnościowego (Kapusta, 2012, s. 180). Podstawowym elementem tego bezpieczeństwa jest fizyczna dostępność żywności. Jej osiągnięcie i utrzymanie powinno być nadrzędnym celem polityki żywnościowej każdego kraju, niezależnie od poziomu rozwoju gospodarczego (Kwasek, 2015, s. 19–22). Określając fizyczną dostępność żywności, która wyraża zdolność rolnictwa i przemysłu spożywczego do pokrycia krajowego popytu na żywność, wskazuje się na samowystarczalność żywnościową, czyli relację między produkcją krajową a zużyciem krajowym (Kapusta, 2017, s. 163).

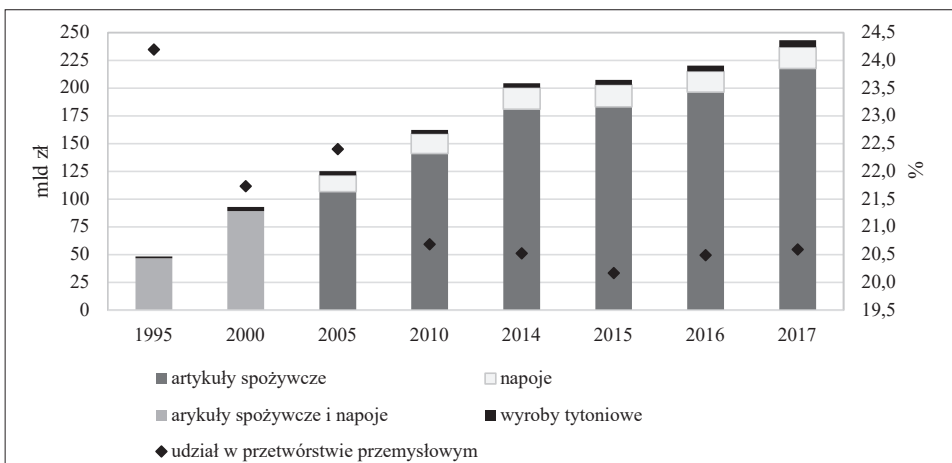
W Polsce, podobnie jak w wielu krajach UE (w Irlandii, Danii, na Łotwie, w Holandii, na Litwie, w Wielkiej Brytanii), przemysł spożywczy zajmuje istotne miejsce w przetwórstwie przemysłowym mierzone wysokim udziałem w obrotach czy w zatrudnieniu. Jego cechą jest też dominacja przedsiębiorstw mikro i małych. Jest to o tyle ważne, że teoria rozwoju zależnego wskazuje, iż wzrost sektora małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) na terenach peryferyjnych zmniejsza ich zależność od centrum, a na takich ze względu na bazę surowcową są lokowane przedsiębiorstwa przetwórstwa spożywczego. Według teorii bazy ekonomicznej wzrost dochodów regionu w wyniku wzrostu eksportu podmiotów MSP, tworzących sektor bazowy regionu, pobudza rozwój przedsiębiorstw produkujących na potrzeby lokalne oraz działających wyłącznie na rynku regionalnym czy krajowym (Makiela, 2008, s. 27–28). W gospodarce wymagającej szybkiego przekształcenia nowej wiedzy w innowacje i szybkiego rozwoju nowej wiedzy sektor MSP może mieć istotną rolę w upowszechnianiu innowacji (Woźniak, 2006, s. 40). Produkty innowacyjne obok tradycyjnych wskazywane są jako podstawowe instrumenty konkurencji sektora MSP na rynku żywności (Briz, de Felipe, 2006, s. 33). Transfer wiedzy i dyfuzja innowacji w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego w Polsce w okresie poakcesyjnym wpłynęły na podniesienie konkurencyjności tych podmiotów (Firlej, 2017, s. 277). Małe podmioty są bardziej nastawione na aktualne potrzeby konsumentów i warunki rynkowe. Potrafią skutecznie wchodzić w nisze rynkowe, zwiększając różnorodność dostępnych produktów (Carree, Thurik, 1999, s. 106) i efektywnie funkcjonować (Szczepaniak, 2009, s. 72).

Produkcja artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych według obecnie obowiązującej PKD 2007 zaliczana jest do działów „10”, „11” i „12”, które są prezentowane w statystyce publicznej GUS razem jako produkty spożywcze dostarczane przez przemysł spożywczy, podobnie jak ma to miejsce w opracowaniach naukowych (Drożdż, 2016, s. 11). Celem pracy jest wskazanie roli

przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w polskiej gospodarce. W pracy przedstawiono analizę porównawczą w czasie, w możliwie najdłuższym horyzoncie czasowym ze względu na dostęp do danych. W pracy wykorzystano dane statystyczne opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny i Eurostat.

MIEJSCE PRZEMYSŁU SPOŻYWCZEGO W GOSPODARCE POLSKI

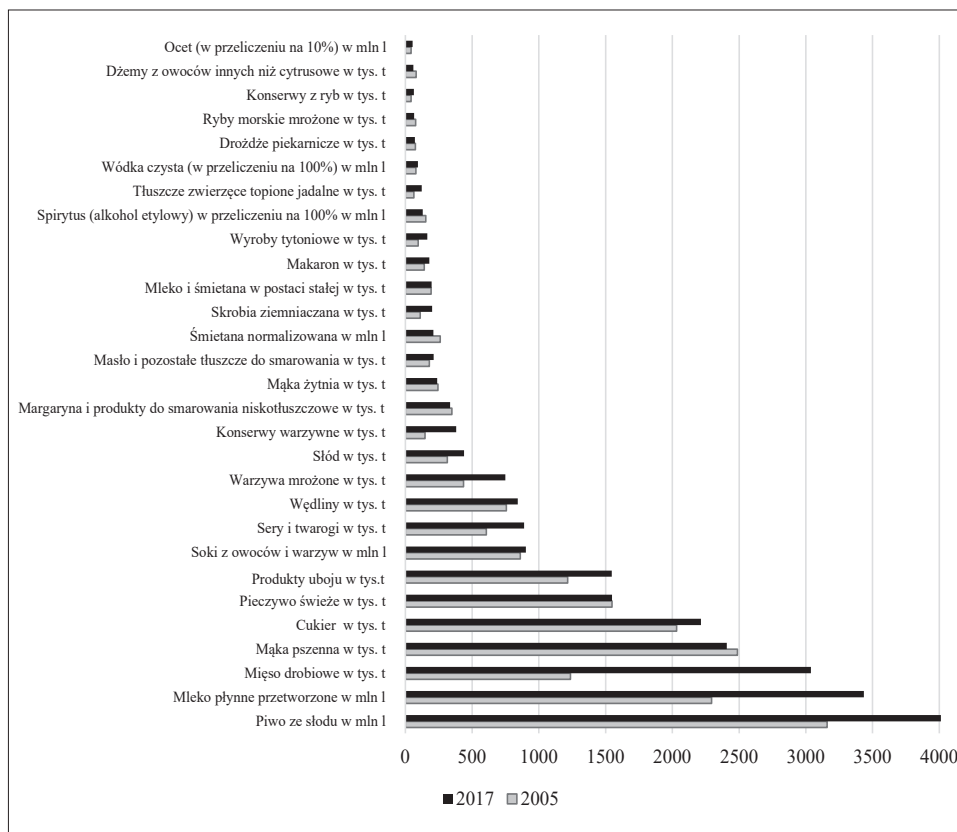
Podmioty zajmujące się produkcją artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych mają istotną pozycję w całej sekcji „C”, tj. przetwórstwie przemysłowym, generującym 17,6% PKB (w 2017 r.). Liczba podmiotów z tych trzech działów wyniosła w 2017 roku 17,2 tys., tj. o prawie 42% mniej niż w 2002 roku. Udział działów zajmujących się produkcją artykułów spożywczych i napojów oraz wyrobów tytoniowych spadł z 13,6% do 8,5%. Zatem co dwunasty podmiot w przetwórstwie przemysłowym w kraju produkuje artykuły spożywcze, napoje i wyroby tytoniowe. Niezmiennie na przestrzeni ostatnich 15 lat najliczniejszym wśród analizowanych działów jest ten, który dostarcza artykuły spożywcze (99,7%). Podmioty produkujące artykuły spożywcze, napoje i wyroby tytoniowe generują ponad 1/5 wartości produkcji sprzedanej przetwórstwa przemysłowego (rys. 1). Po początkowym spadku udział pozostaje praktycznie niezmienny od kilku lat, ponieważ w okresie 2010–2017 tempo wzrostu wartości produkcji było porównywalne w przemyśle spożywczym i tytoniowym oraz w całej sekcji (tj. odpowiednio 49,8% i 50,4%). Wartość produkcji sprzedanej łącznie trzech działów wyniosła w 2017 r. ponad 243 mld zł. Największy wkład w osiągnięcie tego wyniku miał dział dostarczający na rynek artykuły spożywcze, a jego udział systematycznie wzrastał do 89,6% w 2017 roku.

Rys. 1. Wartość produkcji sprzedanej (w cenach bieżących) przemysłu spożywczego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych.

Na wzrost wartości produkcji sprzedanej w przemyśle spożywczym i tytoniowym wpływa rosnąca wielkość produkcji. Dotyczy to większości ważniejszych wyrobów w tych działach przetwórstwa przemysłowego (rys. 2).

Rys. 2. Produkcja ważniejszych* wyrobów przemysłu spożywczego**

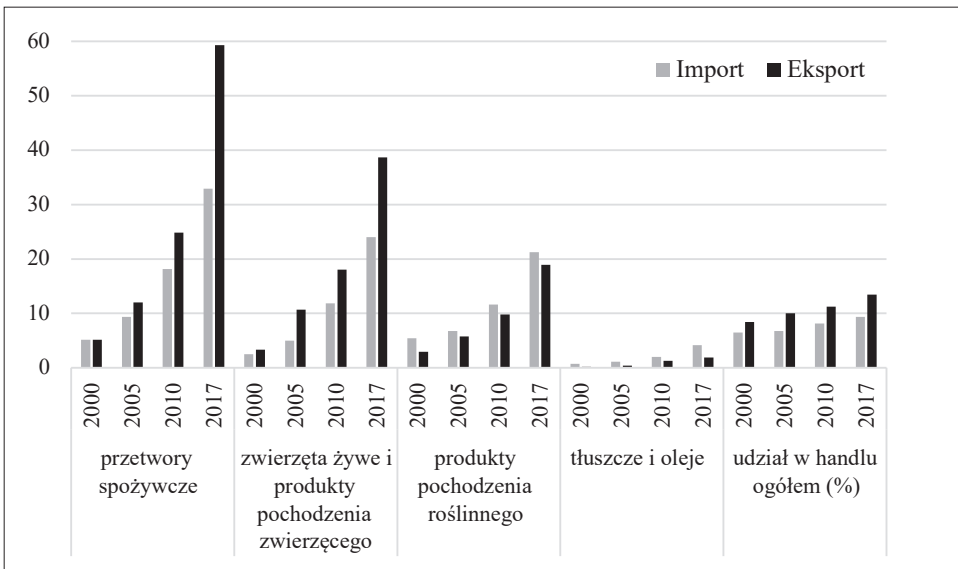
* Dla których wielkość produkcji w 2017 roku przekroczyła 50 mln kg/litrów.

** Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, w których liczba pracujących przekracza 9 osób.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych.

Istotną część produkcji przemysłu spożywczego jest eksportowana. Wartość eksportu przetworów spożywczych wyniosła w 2017 roku ponad 59 mld zł, tj. prawie 12 razy więcej niż w 2000 roku (rys. 3). Także wartość eksportu produktów pochodzenia zwierzęcego i roślinnego oraz tłuszczu dynamicznie wzrosła. Razem eksport produktów spożywczych wyniósł 118,7 mld zł, tj. 13,5% ogółu eksportu. Jednocześnie dynamicznie wzrosła wartość importu do 82,4 mld zł (9,4% ogółu importu), szczególnie produktów pochodzenia zwierzęcego (prawie 10 razy). Dopiero od 2003 roku Polska notuje dodatnie saldo w handlu produk-

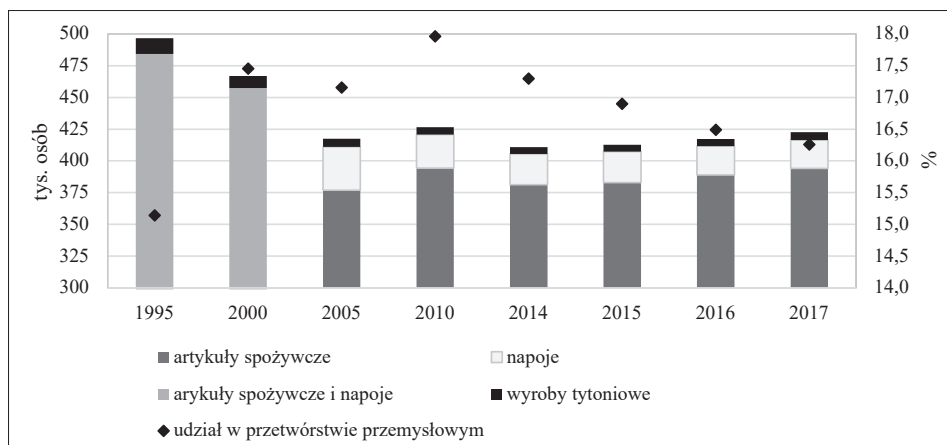
tami rolno-spożywczymi (od 0,21 mld zł do 36,4 mld zł w 2017 roku), na co główny wpływ miało dynamicznie rosnące dodatnie saldo w handlu przetworami spożywczymi (do 26,4 mld zł w 2017 roku). Potwierdza to struktura eksportu wartości żywności i napojów, bowiem $\frac{3}{4}$ jej wartości generuje żywność i napoje już przetworzone przeznaczone dla gospodarstw domowych. Przystąpienie Polski do UE umożliwiło krajowym przedsiębiorstwom zwiększenie sprzedaży na rozszerzonym rynku wspólnotowym. Dlatego dominującym kierunkiem eksportu polskich produktów rolno-spożywczych jest obecnie UE (62,8% wartości eksportu w 2017 r. do UE-15 i 19% do UE-13). Niegdyś jeden z dominujących rynków, tj. WNP ze względu na restrykcje w handlu obecnie jest drugorzędny (z udziałem 4,7%) (Łopaciuk, 2019, s. 12).

Rys. 3. Obroty handlu zagranicznego wyrobami przemysłu spożywczego i produktami rolnymi według CN (w cenach bieżących, mld zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych.

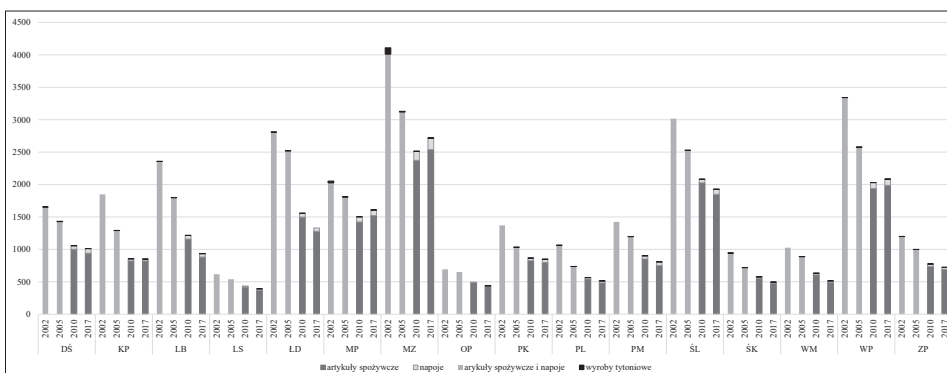
Podmioty zajmujące się produkcją artykułów spożywczych i napojów oraz wyrobów tytoniowych są istotnym pracodawcą w gospodarce, ponieważ co szósty pracujący w przetwórstwie przemysłowym zatrudniony jest w tych działach. W 2017 roku pracowało w nich 422,6 tys. osób, tj. o 15% mniej niż w 1995 roku (rys. 4). Pomimo że od kilku lat widoczny jest wzrost poziomu zatrudnienia w analizowanych działach (od 2014 roku o prawie 3%), to jest on mniejszy niż w przetwórstwie przemysłowym (o ponad 9%), dlatego udział w sekcji „C” nieznacznie się obniżył (do 16,3%). Głównym miejscem pracy w omawianych działach jest ten, który dostarcza artykuły spożywcze.

Rys. 4. Przeciętne zatrudnienie w przemyśle spożywczym

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych.

Rozwój przemysłu spożywczego jest w kraju terytorialnie zróżnicowany (rys. 5). Najbardziej rozbudowana baza przetwórstwa przemysłu spożywczego i tytoniowego znajduje się w: mazowieckim, wielkopolskim, śląskim, małopolskim, łódzkim i dolnośląskim. Udział podmiotów z tych regionów to ponad 62% wszystkich w kraju i ich rola na przestrzeni lat się jeszcze wzmocniła (od 2002 roku wzrost o 5 pkt proc.). W ciągu ostatnich 15 lat nastąpił spadek liczby podmiotów dostarczających artykuły spożywcze, napoje i wyroby tytoniowe we wszystkich województwach (od 22% do 60%).

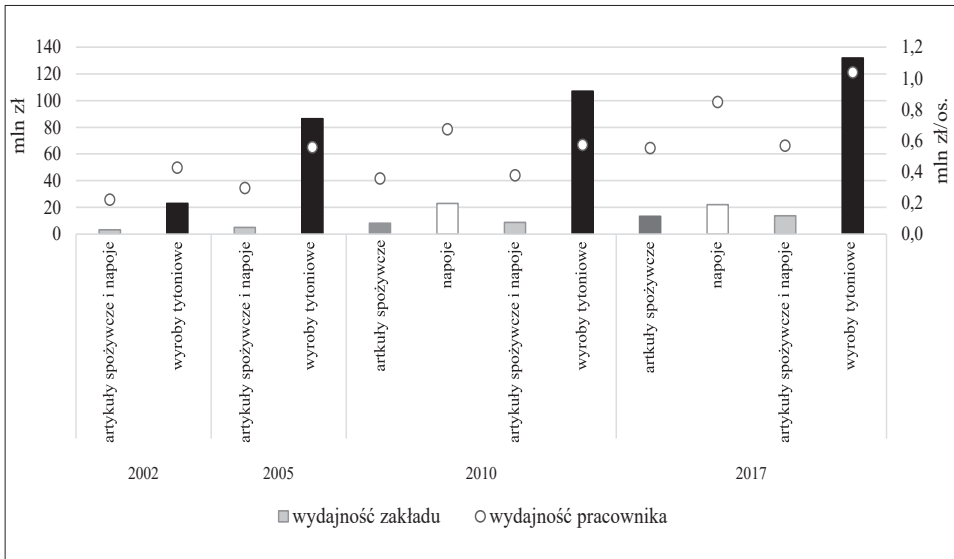

Rys. 5. Liczba podmiotów w przemyśle spożywczym

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych.

Dynamiczny (2,5-krotny) wzrost produkcji sprzedanej w ostatnich 15 latach w przemyśle spożywczym wraz ze znaczącym spadkiem liczby podmiotów

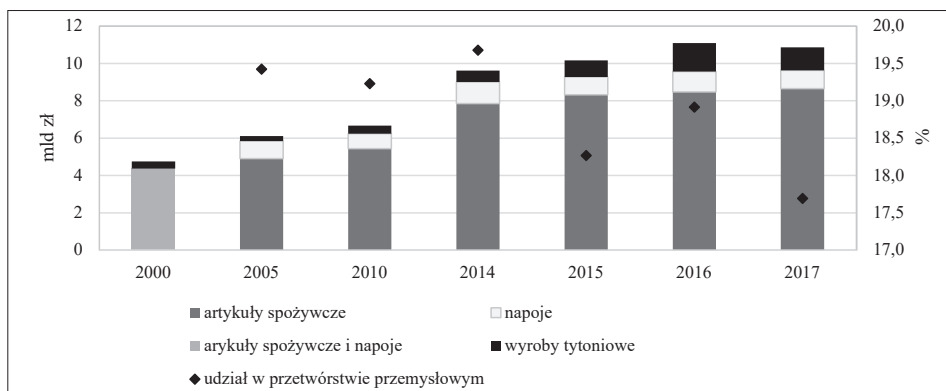
(o 41,6%) pozwolił zwiększyć ekonomiczną wydajność (rys. 6) zakładów dostarczających artykuły spożywcze i napoje ponad 4 razy (średnio do 14 mln zł). Natomiast ze względu na niewielki spadek zatrudnienia w tym okresie (o 3,3%) wydajność pracy wzrosła w nieco mniejszym tempie (2,6 razy do 0,6 mln zł). Prawie 6 razy poprawiła się wydajność zakładu w przemyśle tytoniowym ze względu na 2-krotny wzrost wartości produkcji przy głębokim (o prawie 2/3) zmniejszeniu liczby podmiotów w branży. Wydajność pracy także istotnie wzrosła (2,4 razy do 1 mln) przy redukcji zatrudnienia o prawie 1/5.

Rys. 6. Wydajność ekonomiczna przemysłu spożywczego (ceny bieżące)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych.

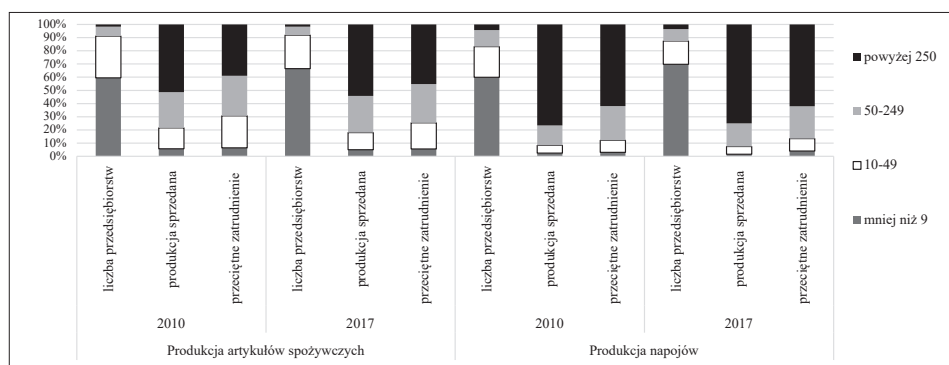
Rozwój produkcji w przemyśle spożywczym i tytoniowym może się dokonać dzięki przeprowadzonym inwestycjom. W okresie 2000–2017 nakłady inwestycyjne dynamicznie się zwiększyły (o 128,6% do prawie 11 mld zł). Dzięki temu ich udział w inwestycjach przetwórstwa przemysłowego wyniósł w 2017 r. 17,7% (rys. 7), choć wykazuje tendencję spadkową. Wzrost nakładów inwestycyjnych był uzasadniony, ponieważ stopień zużycia środków trwałych w latach 2010–2017 w przedsiębiorstwach zajmujących się produkcją artykułów spożywczych zwiększył się do prawie 50%, a w produkcji napojów do 60%. Najmocniej zużyte są maszyny i urządzenia oraz środki transportu. Dlatego też zwiększył się udział inwestycji w maszyny i urządzenia (do 67,2% w przypadku artykułów spożywczych, 75,2% napojów i 93,8% wyrobów tytoniowych) kosztem budynków i środków transportu. Pozwala to niwelować lukę techniczną i technologiczną i oferować innowacje produktowe.

Rys. 7. Nakłady inwestycyjne w przemyśle spożywczym (ceny bieżące)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych.

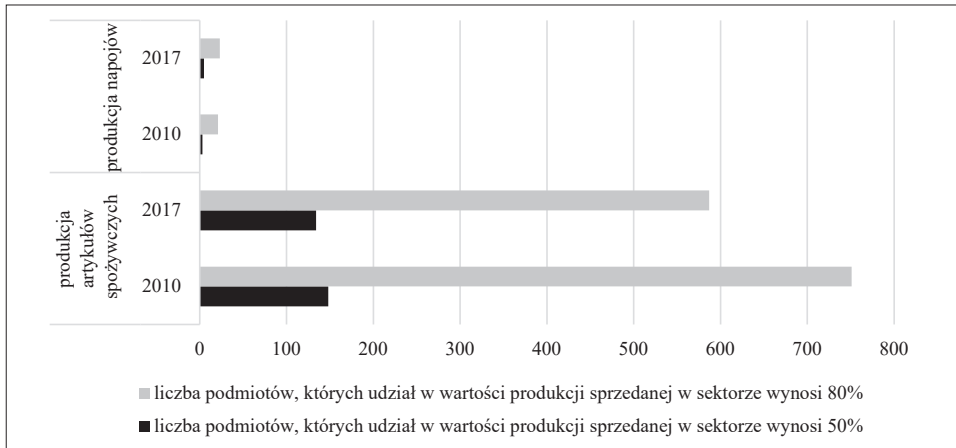
Największą grupę przedsiębiorstw zajmujących się produkcją artykułów spożywczych stanowią podmioty zatrudniające do 9 osób (67% w 2017 roku). Generują one zaledwie 1/20 wartości produkcji sprzedanej i zatrudniają niecałe 6% pracowników branży. Pomimo utrzymującego się udziału liczebnego tych przedsiębiorstw widać wyraźny spadek ich roli w produkcji oraz zatrudnieniu. Prawie 1/3 wszystkich przedsiębiorstw stanowią małe i średnie przedsiębiorstwa, których udział w ciągu dziesięciu lat zmniejszył się o 7 pkt proc. Również ich udział w wartości sprzedaży oraz w zatrudnieniu spadł (do 41% i 49%). Pomimo że duże podmioty stanowią niecałe 2% omawianych podmiotów to odpowiadają za ponad 54% wartości sprzedaży (tj. o 3 pkt proc. więcej niż w 2010 roku). Podmioty te umocniły swą pozycję głównego pracodawcy w sektorze (o 6 pkt proc.). Podobna dominacja największych podmiotów cechuje dział produkcji napojów, przy czym ich rola jest jeszcze większa (3/4 produkcji i 62% liczby zatrudnionych).

Rys. 8. Struktura przedsiębiorstw przemysłu spożywczego według liczby zatrudnionych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych.

W przemyśle spożywczym koncentracja produkcji jest więc wysoka i się pogłębia. W ostatnich latach za 50% czy 80% produkcji sprzedanej odpowiedzialny był sektor przedsiębiorstw dużych i częściowo średnich (rys. 9).

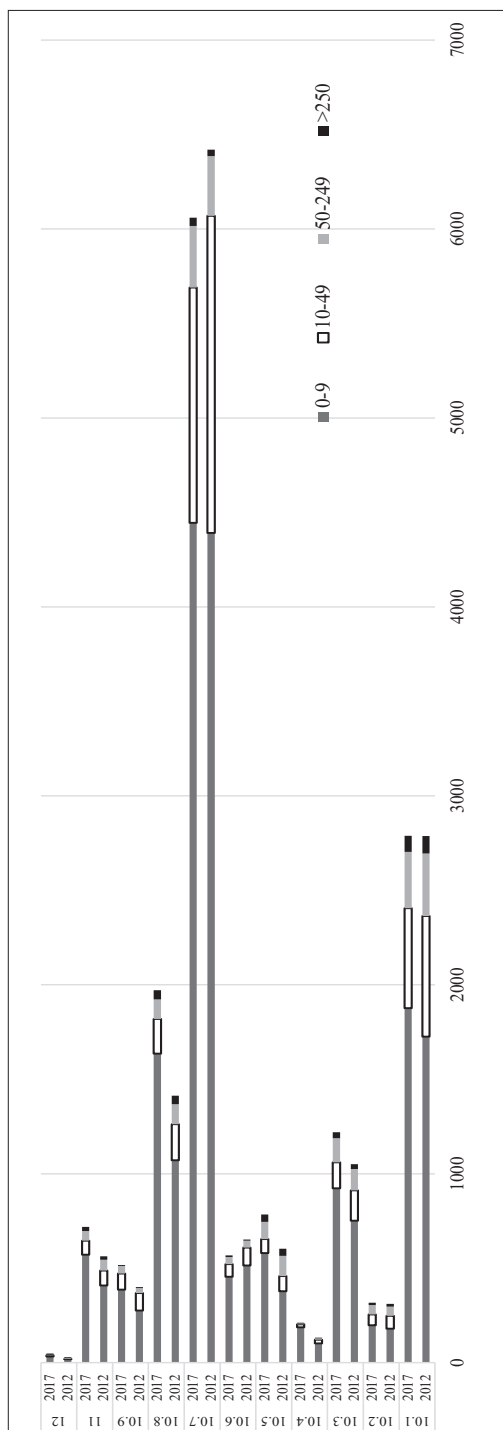
Rys. 9. Koncentracja produkcji sprzedanej w przedsiębiorstwach* przemysłu spożywczego

* Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, w których liczba pracujących przekracza 9 osób.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych.

W kraju najwięcej przedsiębiorstw spożywczych produkuje (rys. 10) wyroby piekarskie i mączne (ponad 6 tys. w 2017 r.), przetwarza i konserwuje mięso i produkuje wyroby z mięsa (2,8 tys.), a także przetwarza i konserwuje owoce i warzywa (1,2 tys.). Stanowią one 70% wszystkich produkujących artykuły spożywcze. Z wyjątkiem podmiotów zajmujących się produkcją wyrobów piekarskich oraz przemiałem zbóż, w ostatnich latach zwiększyła się baza przetwórcza. W każdej grupie działu „10” oraz w działach „11” i „12” dominują mikroprzedsiębiorstwa (od 62% do 89%) i ich udział w analizowanych latach się zwiększył.

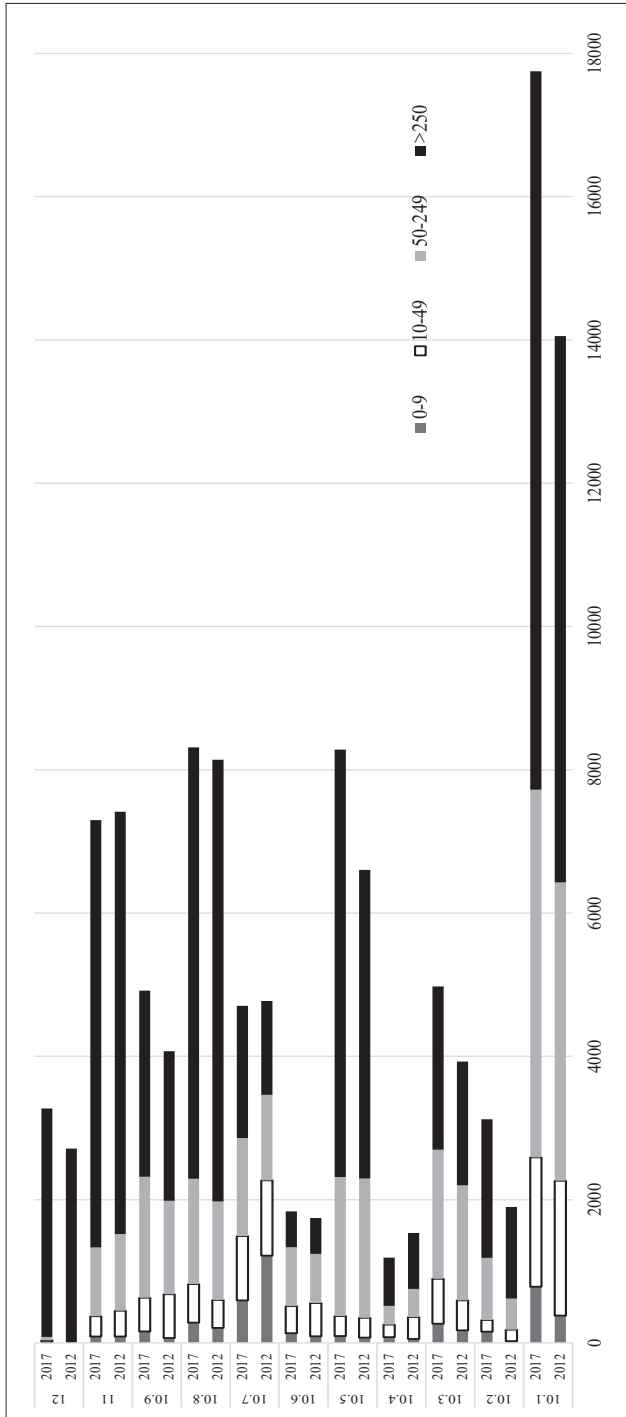
Największe obroty (rys. 11) generują przedsiębiorstwa zajmujące się przetwarzaniem i konserwowaniem mięsa oraz produkcją wyrobów z mięsa (17,8 mld euro), produkcją pozostałych artykułów spożywczych, jak: kawy, herbaty, kakao, cukru, wyrobów cukierniczych, przypraw czy gotowych posiłków (8,3 mld euro) oraz wytwarzaniem produktów mleczarskich (8,3 mld euro). Wartość obrotów wzrosła dynamicznie (bo o 1/4) w branży mięsnej i mleczarskiej. Tylko w trzech branżach nastąpił spadek obrotów (od 1,5% do 23%). Największy udział w osiągnięciu przychodów danej branży mają największe podmioty (poza produktami przemiału zbóż i skrobi, gdzie dominują podmioty średnie). W większości branż koncentracja przychodów w największych firmach się jeszcze wzmocniła. Natomiast udział najmniejszych firm, choć najliczebniejszych, w 2017 r. wahał się od 1% do nawet 13%.

Rys. 10. Struktura przedsiębiorstw branż przemysłu spożywczego

10.1 – Przetwarzanie i konserwowanie mięsa oraz produkcja wyrobów z mięsa, 10.2 – Przetwarzanie i konserwowanie ryb, skorupiaków i mięczaków, 10.3 – Przetwarzanie i konserwowanie owoców i warzyw, 10.4 – Produkcja olejów, tłuszczów roślinnych i zwierzęcych, 10.5 – Wytwarzanie wyrobów mleczarskich, 10.6 – Wytwarzanie produktów przemiału zboża i wyrobów skrobiowych, 10.7 – Produkcja wyrobów piekarskich i mącznych, 10.8 – Pozostała produkcja, 10.9 – Produkcja paszy i karmy dla zwierząt, 11 – Produkcja napojów, 12 – Produkcja wyrobów tytoniowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

Rys. 11. Struktura obrotów branż przemysłu spożywczego (mln euro)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

Tabela 1. Podstawowe bilanse rolnicze obejmujące też produkty przeznaczone na przetwory

Zboża podstawowe (tys. t)	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2010/11	2015/16	2016/17
Produkcja	27681	25621	21344	24900	25088	24741	25344
Import	479	1479	1876	724	1416	1413	1745
Zużycie krajowe	27302	26742	23848	25236	24945	21306	21194
Konsumpcja	5524	5765	5746	5686	5222	4820	4819
Eksport	480	266	87	1275	1747	5372	5609
Samowystarczalność	101,4%	95,8%	89,5%	98,7%	100,6%	116,1%	119,6%
Ziemniaki (tys. t)	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2010/11	2015/16	2016/17
Produkcja	36313	24891	24232	10369	8448	6314	8872
Import	20	199	400	207	453	409	475
Zużycie krajowe	34793	24840	24265	10125	8313	5994	8504
Konsumpcja	5480	5225	5110	4820	4256	3027	3837
Eksport	1540	250	367	451	588	729	843
Samowystarczalność	104,4%	100,2%	99,9%	102,4%	101,6%	105,3%	104,3%
Warzywa (tys. t)	1990	1995	2000/01	2005/06	2010/11	2015/16	2016/17
Produkcja	5628	5928	5889	5458	4878	4795	5610
Import	53	253	476	239	567	536	496
Zużycie krajowe	5254	5546	5614	4849	4574	4728	5446
Konsumpcja	4553	4631	4759	4154	4083	4105	4719
Eksport	247	363	751	848	871	603	660
Samowystarczalność	107,1%	106,9%	104,9%	112,6%	106,6%	101,4%	103,0%
Owoce (tys. t)	1990	1995	2000/01	2005/06	2010/11	2015/16	2016/17
Produkcja	1422	2120	2242	2922	2744	4100	4654
Import	314	960	728	876	1146	1053	1063
Zużycie krajowe	1346	1958	2675	3310	3245	4049	4465
Konsumpcja	1101	1579	2345	2887	2812	3507	3934
Eksport	824	1156	295	488	645	1104	1252
Samowystarczalność	105,6%	108,3%	83,8%	88,3%	84,6%	101,3%	104,2%
Cukier (tys. t)	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2010/11	2015/16	2016/17
Produkcja	-	-	2009	2047	1629	1867	2214
Import	-	-	111	214	506	433	250
Zużycie krajowe	-	-	1564	1094	1580	1345	1275
Konsumpcja	-	-	1505	1443	1572	1265	1190
Eksport	-	-	510	1167	555	924	1044
Samowystarczalność	-	-	128,5%	187,1%	103,1%	138,8%	173,6%

Tłuszcze, oleje roślinne (tys. t)	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2010/11	2015/16	2016/17
Produkcja	-	-	328	540	790	1081	1094
Import	-	-	346	500	516	707	772
Zużycie krajowe	-	-	663	837	1098	1165	1486
Konsumpcja	-	-	597	517	611	278	281
Eksport	-	-	11	183	215	639	363
Samowystarczalność	-	-	49,5%	64,5%	71,9%	92,8%	73,6%
Mięsa, tłuszcze, podroby (tys. t)	1990	1995	2000	2005	2010	2016	2017
Produkcja	3099	2858	2995	3443	3881	5085	5273
Import	39	102	77	300	649	830	865
Konsumpcja	2929	2725	2783	2970	3075	3218	3118
Eksport	129	139	220	668	1346	2497	2815
Samowystarczalność	105,8%	104,9%	107,6%	115,9%	126,2%	158,0%	169,1%
Mleko krowie (mln l)	1990	1995	2000	2005	2010	2016	2017
Produkcja	15371	11303	11543	11575	11921	12867	13305
Import	95	128	520	295	977	1771	1713
Zużycie krajowe	15135	10774	10980	9414	10133	10694	10490
Konsumpcja	14138	9963	10299	8843	9559	10068	9854
Eksport	461	600	823	2484	2764	3972	4449
Samowystarczalność	101,6%	104,9%	105,1%	123,0%	117,6%	120,3%	126,8%
Jaja (tys. t)	1990	1995	2000	2005	2010	2016	2017
Produkcja	423	351	424	545	637	598	603
Import	5	1	3	16	32	26	23
Zużycie krajowe	424	352	424	499	492	350	290
Konsumpcja	401	330	404	447	421	257	193
Eksport	4	0,4	3	62	177	274	336
Samowystarczalność	99,8%	99,7%	100,0%	109,2%	129,5%	170,9%	207,9%

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Rocznik Statystyczny Rolnictwa, 2001, s. 223–230; Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, 2007, s. 381–392; Rocznik Statystyczny Rolnictwa, 2018, s. 307–318).

Główną rolą rolnictwa i przemysłu spożywczego w kraju jest zapewnienie dostępu do żywności. Stopień samowystarczalności żywnościowej, czyli relacja produkcji krajowej do zużycia krajowego⁴ produktów rolnych jest w większo-

⁴ Krajowe zużycie obrazuje rozdysponowanie produkcji według głównych odbiorców i końcowego jej przeznaczenia. Obejmuje rozchody gospodarcze (np. siew, spasanie), spożycie produk-

ści przypadków (tabela 1) zachowany (poza tłuszczami i olejami roślinnymi). W większości też przypadków w analizowanym okresie poprawił się lub utrzymał się na takim samym poziomie. Poza kilkoma produktami (warzywa, owoce oraz mięsa, tłuszcze i podroby) wyraźnie widać tendencję malejącą wielkości konsumpcji krajowej, która jest najważniejszym kierunkiem przeznaczenia zużycia krajowego. Często występuje ona przy rosnącej produkcji, szczególnie w ostatnich latach (mleko, tłuszcze i oleje roślinne, cukier, jaja).

ZAKOŃCZENIE

Na podstawie przeprowadzonej w pracy analizy i oceny można stwierdzić, że przemysł spożywczy pełni istotną rolę ekonomiczno-społeczną w Polsce. Spełnia swoje najważniejsze zadanie uczestnicząc wraz z rolnictwem w zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Z powodu ograniczonej chłonności rynku wewnętrznego konieczne się staje rozwijanie eksportu produktów spożywczych. Jednocześnie wzrasta konkurencja na rynku wewnętrznym ze względu na rosnący import większości rodzajów produktów. Ważne jest nie tylko poszukiwanie nowych rynków zbytu, ale także oferowanie produktów o wysokiej jakości, nawet wyższej niż producenci z innych krajów. Rośnie bowiem konkurencja ze strony innych rejonów, często tych, które niedawno same były głównie importerami żywności, dlatego rynek globalny „kurczy się”. Takimi produktami mogą być produkty ekologiczne, ponieważ popyt na świecie na nie rośnie bardzo dynamicznie ze względu na ich cechy jakościowe. Innym rozwiązaniem może być wypełnianie niszy rynkowych, szczególnie w przypadku produktów innowacyjnych jak np. produkty bezlaktozowe. Takie strategie mogą przyjmować także małe podmioty. Wciąż pozostaje do odzyskania część rynku wewnętrznego przez skuteczną konkurencję z produktami importowanymi. W tym celu należy wzmocnić w świadomości konsumentów przekaz o wieloletniej tradycji i doświadczeniu produkcyjnym krajowych przedsiębiorstw jak np. ma to miejsce w branży spółdzielni mleczarskich. Trzeba podkreślać, że wiele krajowych zakładów wykorzystuje krajowe czy nawet lokalne surowce, oferując produkty tradycyjne, regionalne, co jest ważne dla wielu konsumentów kierujących się etnocentryzmem gospodarczym. Należy wykorzystywać wszystkie możliwe dostępne narzędzia, jak np. znaki promocyjne zaproponowane przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, tj. „Produkt polski” czy „Poznaj Dobrą Żywność”. Przedstawione działania mogą być wykorzystane przez poszczególne przedsiębiorstwa. Kompleksowe spojrzenie na przemysł spożywczy wraz z sektorem produkcji rolnej i dystrybucji przynosi nowe rozwiązania, np. zapowiedź powstania Krajowej Grupy Spożywczej.

tów przez ludność, przetwórstwo przemysłowe (surowce do produkcji spirytusu, skrobi, piwa, wina i oleju) oraz straty u producentów i w obrocie.

BIBLIOGRAFIA

- Bank Danych Lokalnych (2019). <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start> (2019.12.08).
- Briz, J., de Felipe, I. (2006). Innovation and tradition—the two basic instruments in SME to compete in EU food market. W: T. Sikora, A. Strada (red.), *The food industry in Europe. Tradition and Innovation* (s. 27–44). Kraków: Wydawnictwo AE w Krakowie.
- Carree, M., Thurik, R. (1999). Industrial structure and economic growth. W: D. B. Audretsch, R. Thurik (red.), *Innovation, Industry Evolution and Employment* (s. 86–110). Cambridge: Cambridge University Press.
- Chechelski, P. (2015). Ewolucja łańcucha żywnościowego. W: I. Szczepaniak, K. Firlej (red.), *Przemysł spożywczy – makrootoczenie, inwestycje, ekspansja zagraniczna* (s. 45–63). Kraków–Warszawa: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, IERiGŻ-PIB.
- Dróżdż, J. (2016). *Ocena sytuacji ekonomiczno-finansowej przemysłu spożywczego w latach 2010–2014*, Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Eurostat (2019). <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (2019.12.08).
- Firlej, K. (2017). *Przemysł spożywczy w Polsce. Nowa ścieżka rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gorynia, M. (1995). Mezoekonomia – modele samoregulacji branży. *Ekonomista*, 5, 815–837.
- Gorynia, M., Jankowska, B., Maślak, E. (2000). Branża jako przedmiot badań w ekonomii. *Gospodarka Narodowa*, 3, 36–54.
- Hamulczuk, M. (2014). Ryzyko cenowe a zmienność cen i relacji cenowych w rolnictwie. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 10(4), 54–67.
- Jankowska, B. (2002). Branża jako mezosystem gospodarczy. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 64, 233–243.
- Kapusta, F. (2012). *Agrobiznes*. Warszawa: Difin.
- Kapusta, F. (2017). Ewolucja bezpieczeństwa żywnościowego Polski i jej mieszkańców na początku XXI wieku. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 1(350), 161–178. DOI: 10.5604/00441600.1233007.
- Kijek, A. (2013). *Ryzyko sektorowe przemysłu przetwórczego. Modelowanie i ocena*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kraciuk, J. (2008). Koncentracja produkcji w polskim przemyśle spożywczym. *Problemy Rolnictwa Światowego*, 15, 33–41.
- Kwasek, M. (2015). *Analiza bezpieczeństwa żywnościowego Polski*. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Łopaciuk, W. (2019). *Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi nr 49*. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Makieła, Z. (2008). *Przedsiębiorczość regionalna*. Warszawa: Difin.
- Mroczek, R. (2018). Pozycja przemysłu spożywczego w łańcuchu żywnościowym w Polsce na przełomie XX/XXI wieku. *Problemy Rolnictwa Światowego*, 18(4), 23–37. DOI: 10.22630/PRS.2018.18.4.94.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa* (2001). Warszawa: GUS.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich* (2007). Warszawa: GUS
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa* (2018). Warszawa: GUS.
- Szczepaniak, I. (2009). Rola małych i średnich przedsiębiorstw w gospodarce (na przykładzie przemysłu spożywczego). *Equilibrium*, 2(1), 71–81.

- Urban, S. (2014). Trzeci agregat agrobiznesu – przetwórstwo surowców rolniczych żywnościowych i nieżywnościowych. W: S. Urban (red.), *Agrobiznes i biobiznes. Teoria i praktyka* (s. 46–58). Wrocław: Wydawnictwo UE we Wrocławiu.
- Woźniak, M. G. (2006). *Rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce a wzrost gospodarczy*. Kraków: Wydawnictwo AE w Krakowie.

Streszczenie

Celem pracy było wskazanie roli przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce. W pracy przedstawiono analizę porównawczą w czasie, w możliwie najdłuższym horyzoncie czasowym ze względu na dostęp do danych. W pracy wykorzystano dane statystyczne opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny i Eurostat. Wykorzystano także analizę porównawczą wielkości w przemyśle spożywczym do wielkości w przetwórstwie przemysłowym. Określając fizyczną dostępność żywności, którą zapewnia rolnictwo i przemysł spożywczy, wykorzystano bilanse rolnicze i obliczono wskaźnik samowystarczalności żywnościowej, czyli relację między produkcją krajową a zużyciem krajowym. Wykorzystano podejście podażowe zgodnie z teorią struktury branży. Potwierdza się zależność historyczna, że przemysł przetwórczy surowców rolnych częściej lokowany jest w centralnej i zachodniej części kraju. Produkcja sprzedana ponad 17 tys. podmiotów (243 mld) stanowi ponad 1/5 produkcji sprzedanej przetwórstwa przemysłowego. Co szósty pracownik przetwórstwa przemysłowego kraju jest zatrudniony w przemyśle spożywczym i ich liczba w ostatnich latach wzrasta (do 422,6 tys.). Pomimo spadku liczby przedsiębiorstw wartość sprzedaży ich produktów rośnie, na co wpływa m.in. rosnąca wielkość produkcji. Rośnie liczba i znaczenie dużych przedsiębiorstw. Choć stanowią niecałe 2%, to odpowiadają za prawie 56% wartości sprzedaży, zatrudniając 46% pracowników. W ostatnich latach pogłębia się zjawisko koncentracji przemysłu spożywczego. Stopień samowystarczalności żywnościowej jest w większości produktów zachowany. Poza kilkoma produktami zmniejsza się konsumpcja krajowa w sytuacji, gdy produkcja krajowa rośnie. Ograniczona chłonność rynku wewnętrznego, przy rosnącym imporcie, zmusza przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego do rozwijania eksportu.

Słowa kluczowe: przemysł spożywczy, przetwórstwo surowców rolniczych żywnościowych i nieżywnościowych, ekonomia branży.

Role of the food industry in Poland's economy

Summary

The purpose of the work was to indicate the role of food industry enterprises in Poland. The paper presents comparative analyses over time, using the longest time horizon possible in terms of access to data. The work used statistical data published by the Central Statistical Office of Poland and Eurostat. A comparative analysis of the size of the food industry to the size of industrial processing was also used. When determining the physical availability of food that is provided by agriculture and the food industry, agricultural balances were used and the food self-sufficiency ratio calculated (i.e. the relation between domestic production and domestic use). The supply approach was used in line with the theory of industry structure. History confirmed that the agricultural raw material processing industry is more often located in the central and western parts of Poland. The production sold by over 17,000 entities (243 billion) constitutes over 1/5 of sold production of industrial processing. Every sixth employee in industrial processing is employed in the food industry, and their number

has increased in recent years to 422,600. Despite the decrease in the number of enterprises, the value of sales of their products is growing, which is influenced partly by increasing production volume. The number and importance of large enterprises is growing. Although they constitute less than 2%, they are responsible for almost 56% of the value of sales, employing 46% of the employees. The phenomenon of food industry concentration has been growing in recent years. The degree of food self-sufficiency is maintained in most products. Apart from a few products, domestic consumption decreases when domestic production increases. The limited absorptency of the internal market, with growing imports, forces food industry companies to develop exports.

Keywords: food industry, processing of agricultural food and non-food raw materials, industrial economics.

JEL: L66, O14, Q19.